

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA NUTQIY ETIKET TADQIQI TARIXI

Xakimova Hilola Quvondiq qizi

Urganch RANCH texnologiya Universiteti

Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17746098>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligida nutqiy etiket masalalarining tadqiq etilish bosqichlari, asosiy ilmiy yondashuvlar, tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlarning mazmuni yoritiladi. Nutqiy etiketning shakllanishi, o'zbek milliy madaniyati bilan bog'liqligi hamda zamonaviy kommunikativ lingvistika kontekstida uning o'rganilishiga doir ilmiy qarashlar tahlil qilinadi. Maqolada metodologik asoslar, adabiyotlar sharhi, muammoli jihatlar va istiqbolli yo'nalishlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy etiket, etik madaniyat, kommunikativ lingvistika, muomala, til madaniyati, pragmatika.

Аннотация. В статье рассматриваются этапы изучения проблем речевого этикета в узбекской лингвистике, основные научные подходы и содержание исследований, проводимых исследователями. Анализируются формирование речевого этикета, его связь с узбекской национальной культурой и научные взгляды на его изучение в контексте современной коммуникативной лингвистики. В статье представлены методологические основы, обзор литературы, проблемные аспекты и перспективные направления.

Ключевые слова: речевой этикет, этическая культура, коммуникативная лингвистика, поведение, языковая культура, прагматика.

Abstract. This article covers the stages of research into the issues of speech etiquette in Uzbek linguistics, the main scientific approaches, and the content of the research conducted by researchers. The formation of speech etiquette, its connection with the Uzbek national culture, and scientific views on its study in the context of modern communicative linguistics are analyzed. The article presents methodological foundations, a review of the literature, problematic aspects, and promising directions.

Keywords: speech etiquette, ethical culture, communicative linguistics, behavior, language culture, pragmatics.

Kirish

O'zbek xalqining milliy madaniyati, urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlaridagi an'analar nutqiy etiket tizimida o'z aksini topgan. Nutqiy etiketning tilshunoslikda alohida yo'nalish sifatida shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadallashdi. Ushbu yo'nalishning rivojlanishi o'zbek tilshunosligida muomala madaniyati, til normalari, pragmatika va ijtimoiy lingvistika masalalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bugungi kunda sohaning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqolada mazkur jarayonning shakllanishiga oid ilmiy asar va tadqiqotlar bosqichma-bosqich tahlil qilinadi.

Asosiy qism**1. O'zbek tilshunosligida nutqiy etiket tushunchasi va uning shakllanishi**

Nutqiy etiket – bu muloqot jarayonida qo'llaniladigan o'qim-axloq normalari, muomala shakllari va ijtimoiy til me'yorlarining majmui sifatida talqin qilinadi.

O'zbek xalqining tarixiy-madaniy an'analar, ijtimoiy tuzilishi hamda mentaliteti nutqiy etiketni shakllantiruvchi asosiy omillar bo'lib xizmat qilgan. XX asrning 60–80-yillarida til madaniyati, muomala normalari, xushmuomalalik formulalari bo'yicha dastlabki tadqiqotlar paydo bo'ldi.

2. Tadqiqotlarning tarixiy bosqichlari

2.1. Dastlabki izlanishlar (XX asr o'rtalari)

Mazkur davrda R. Qo'ng'urov, A. G'ulomov, A. Madvaliyev va boshqa olimlar o'zbek tili madaniyati, muomala normalari va muloqot shakllarini tasniflashga harakat qildilar. Bu bosqichda nutqiy etiketni lingvistik hodisa sifatida alohida ajratish boshlang'ich bosqichda edi.

2.2. Mustaqillik yillarida tadqiqotlarning kengayishi

1991 yildan so'ng o'zbek tilshunosligida kommunikativ lingvistika yo'nalishi mustahkamlandi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar – N. Mahmudov, A. Nurmonov, H. Ne'matov, M. Qo'shjonov va boshqalar nutq madaniyati, nutqiy pragmatika, muomala psixologiyasi kabi sohalarini keng yoritdilar. Nutqiy etiketning ijtimoiy tabaqalanishi, vaziyatga mos variantlari, milliy xususiyatlari ilmiy asoslandi.

2.3. Zamonaviy davr: pragmalingvistik yondashuvlar

So'nggi yillarda tilning kommunikativ-pragmatik tabiatini o'rganishga e'tibor kuchaydi.

Nutqiy etiket muloqot texnologiyasi, gender lingvistika, diskurs strategiyalari va internet muloqoti nuqtayi nazaridan ham tadqiq qilinmoqda. Elektron kommunikatsiyada etiket me'yorlarining o'zgarishi, qisqa xabarlar va ijtimoiy tarmoqlardagi muomala shakllari alohida e'tiborni talab qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili

Tahlil qilingan adabiyotlar o'zbek nutqiy etiketi masalasi juda keng ko'lamli ilmiy muammo ekanini ko'rsatadi. A. G'ulomovning "O'zbek tili madaniyati" asarida adabiy norma va muomala shakllari tizimlashtirilgan. N. Mahmudov tilning ijtimoiy funksiyasi, nutqning kommunikativ xususiyatlari haqida muhim nazariy qarashlarni ilgari surgan. Mustaqillik yillarida pragmatika, nutq strategiyalari, xushmuomalalik nazariyasi (Brown & Levinson modeli) mahalliy tilshunoslikda faol qo'llanila boshladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek nutqiy etiketini o'rganishda lingvokulturologik, psixolingvistik va pragmatik yondashuvlar tobora ko'proq qo'llanilmoqda.

Metodologiya

Maqolada quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Tarixiy-deskriptiv metod – nutqiy etiketni o'zbek tilshunosligida tadqiq etish bosqichlarini yoritish uchun.

Qiyosiy metod – turli davrlardagi ilmiy qarashlar o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlashda.

Pragmalingvistik tahlil – muloqot jarayonidagi xushmuomalalik formulalarini sharhlashda.

Lingvokulturologik metod – nutqiy etiket va milliy mentalitet o'zaro bog'liqligini ochib berishda.

Xulosa

O'zbek tilshunosligida nutqiy etiketning tadqiqi uzoq tarixga ega bo'lib, uning shakllanishi xalqning madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq.

Dastlabki tadqiqotlar muomala madaniyatining umumiy jihatlarini o'rgangan bo'lsa, keyingi bosqichlarda nutqiy etiket pragmatika, ijtimoiy lingvistika va lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan chuqur o'rganildi. Bugungi kunda nutqiy etiketning zamonaviy diskurslarda – internet kommunikatsiyasi, rasmiy yozishmalar, ommaviy axborot tili kontekstida o'zgarishi dolzarb ilmiy yo'nalish bo'lib bormoqda.

Takliflar

O'zbek nutqiy etiketining raqamli kommunikatsiyadagi (messengerlar, ijtimoiy tarmoqlar) shakllanish tendensiyalarini maxsus tadqiqotlar asosida tizimlashtirish.

Ta'lim jarayonida nutqiy etiket bo'yicha alohida amaliy mashg'ulotlar tizimini yaratish va o'quv adabiyotlarini boyitish. Milliy nutqiy etiket va boshqa madaniyatlar etiketi o'rtasida qiyosiy tadqiqotlar olib borib, ko'p madaniyatli muloqot kompetensiyasini shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'ulomov A. O'zbek tili madaniyati. – Toshkent: Fan, 1976.
2. Mahmudov N. Til – millatning ruhidir. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
3. Qo'ng'urov R. Nutq madaniyati va muomala odobi. – Toshkent: Universitet, 1983.
4. Nurmonov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
5. Ne'matov H., Qo'shjonov M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge University Press, 1987.
7. Xolmanova Z. O'zbek nutq madaniyatining pragmatik ko'rsatkichlari. – Toshkent, 2015.